

मुळा एज्युकेशन सोसायटीचे

कला वाणिज्य व विज्ञान महाविद्यालयाय

सोनई, ता.अहमदनगर,नेवासा जि.

सावित्रीबाई फुले पुणे विद्यापीठाच्या एमकॉम पदवी करिता सादर करावयाचा.

प्रकल्प अहवाल

शैक्षणिक वर्ष २०२०२१-

प्रकल्पचे नाव

शेळी पालन एक फायदेशीर व्यावसाय

संशोधक विद्यार्थी

गाडेकर नीलेश नामदेव

एम.कॉम ॥

मार्गदर्शक

प्रा.डॉ. श्री. दरदले एस.आर.

वाणिज्य विभाग

प्रमाणपत्र

२०२०-२१

प्रमाणित करण्यात येते Gadekar Nilesh Namdev एम.कॉम भाग २ याने
सेमिस्टर चार मधील पेपर क्रमांक ४ प्रोजेक्ट वर्क या विषया अंतर्गत
शेळीपालन एक फायदेशीर व्यवसाय

हा प्रकल्पअहवाल सादर केला आहे.

दिनांक- / /२०२१

स्थळ- सोनई

मार्गदर्शकाचे प्रमाणपत्र

प्रमाणित करण्यात येते की कु Gadekar Nilesh
Namdev

याने सावित्रीबाई फुले पुणे विद्यपीठ सालंगित विद्यपीठच्या पदव्युतर
विभाग कला वाणिज्य व विज्ञान महाविद्यालयाच्या सोनई यधील
एम नौ विद्यार्थी आहे 2 कॉम भाग. या विषयावर प्रकल्प
आहवाल तयार केला आहे प्रस्तुत प्रकल्प अहवाल माझ्या मार्गदर्शना .
करण्यात आला आहे प्रस्तुत प्रकल्प तिच्या स्वतः खाली पूर्णःच्या
कार्यची निष्पत्ती असून त्याचे संशोधन प्रकल्प अहवाल पुणे
विद्यपीठच्या एमकॉम च्या अध्यादेशातील तरतुदींनु अनुसरून आहे .
.असे मी प्रमिणीत करतो

दिनांक :- / २०२०१/

स्थळ- सोनई

Internal Examiner :-

External Examiner:-

प्रतिज्ञापत्र

या संशोधन अहवालात समविष्ट करण्यात आलेले कार्य हे मी स्वतः केलेले आहे त्यासाठी माला वेळोवेळी मार्गदर्शकाकडून मार्गदर्शन मिळालेमी संशोधनाचे कार्य संधर्भ खेरीज कोणाकडून . या .असे मी प्रतनीय पूर्वक घोषित करते .कोणतीही मदद् घेतलेली नाही र्भ पुस्तके विविध प्रश्नावक्ता या संशोधनसाठी उपयोगात आणलील संध सर्वनाच संधर्भ सूचित मध्ये निदर्शित करण्यात आलेला आहे.

दिनांक- / /२०२१

स्थळ- सोनई

विद्यार्थ्याचे नाव- Gadekar . N

Gadekar Nilesh Namdev

एम.कॉम

ऋणनिर्देश

पुणे विद्यपीठच्या पदविका अभ्यास अंतर्गत ज्या वेगवेगळ्या विषयांचा समावेश होतो. विद्यार्थींच्या संशोधन पद्धतीची माहिती व्हावी म्हणून निरनिराळ्या विषयांवर पाहणी करून प्रकल्प अहवाल सादर करण्याचे काम विद्यार्थ्यांकडून पदविका परीक्षा भाग 2 मध्ये घेतलेले.ही संशोधन करण्याची किंवा अहवाल सादर करणाऱ्याची सांधी माला पुणे विद्यापीठाने उपलब्ध करून दिलेली आहे.

या संशोधना साठी मला जी काही आवश्यक असणारी पुस्तके मसके ग्रंथलयामधील सेवकांनी उपलब्ध करून दिली त्यांचा मी ऋणी आहे.मला संशोधन साठी मार्गदर्शक म्हणून लाभलेले प्रा.डॉ.दरंदले एस.आर.यांचा मी ऋणी आहे.त्यांनी केलेल्या वेगवेगळ्या मार्गदर्शन मुळे मी हा माझा प्रकल्प पूर्ण करू शकलो.इतर माहिती पुरवणारे माझे मित्र व प्रकल्प टाइप व डिझाईन करणाऱ्यांसाठी मदत करणारे माझे सहकारी यांची ही मी ऋणी आहे.

Gadekar. M

1. परिचय

कार्यरत भांडवल व्यवस्थापन आर्थिक दृष्टीने महत्त्वपूर्ण आहे ते ठेवण्यात महत्वाची भूमिका बजावते या कारणास्तव व्यवस्थापन चालू असलेल्या व्यवसायातील चाके कार्यरत भांडवल व्यवस्थापन अल्पकालीन आर्थिक निर्णयांशी संबंधित आहे. कामाची कमतरता भांडवल अनेक व्यवसाय अयशस्वी होऊ शकते. कार्यक्षम आणि अभाव कार्यरत भांडवलाचा प्रभावी वापर केल्यास कमी दर मिळतो. अशा प्रकारे कुशल कार्यरत भांडवल व्यवस्थापनाची आवश्यकता बनली आहे अलिकडच्या वर्षात जास्त. एक फर्म त्याच्या भांडवलाचा काही भाग निश्चित मालमत्तेत आणि ठेवते कार्यरत भाग भांडवलासाठी त्याचा एक भाग म्हणजे - दिवसेंदिवस भेटण्यासाठी आवश्यकता. आम्हाला आवश्यक नसलेली एखादी फर्म आपल्याला क्वचितच सापडेल त्याच्या सामान्य कामकाजासाठी कार्यरत भांडवलाची रक्कम. गरज

कार्यशील भांडवलाची प्रकृती अवलंबून टणक ते टणक बदलते व्यवसाय, उत्पादन धोरण, विक्री आणि खरेदीच्या अटी इ. एखाद्या कंपनीचे कार्यशील भांडवल मानवाच्या रक्तासारखे असते शरीर. हा व्यवसायाचा सर्वात महत्वाचा घटक आहे. खेळते भांडवल कार्यक्षमतेने आणि सातत्याने प्रभावीपणे पार पाडल्यास व्यवस्थापन एखाद्या संस्थेच्या आरोग्याची ग्वाही द्या.

शेळी पालन

औषद

शेळी पालन हा शेतीपुरक व्यवसाय असून कमी भांडवल व कमी जागेत हा व्यवसाय करता येण्यासारखा आहे. शेळ्यांना इतर जनवरंभेक्षा जसे की गार्ड , म्हैस पांभेक्षा खूप कमी प्रमाणात खाद्य लागते. साधारणतः एका गार्डला लागणाऱ्या खाद्यामध्ये १० शेळ्या जगू शकतात. त्यामुळे अल्प भूधारकांसाठी हा व्यवसाय अतिशय फायदेशीर आहे. खाद्याचे , शेळ्यांच्या आरोग्याचे , निवाऱ्याचे व पिण्यासाठी लागणाऱ्या पाण्याचे योग्य नियोजन केल्यास हा व्यवसाय अतिशय फायदेशीर ठरतो. बंदिस्त तसेच अर्ध बंदिस्त या प्रकारे भारतामध्ये हा व्यवसाय केला जातो. बंदिस्त शेळीपालन मध्ये शेळ्यासाठी लागणारा चारा हा शेळ्यांना गोट्या मध्येच पुरवला जातो. अर्ध बंदिस्त शेळीपालन मध्ये शेळ्या चरण्यासाठी काही वेळ बाहेर मोगळ्या सोडल्या जातात. यामध्ये शेळ्यांना चान्याबरोबर शेतातील व बांधावरील बऱ्याच वनस्पती मिळतात यामुळे शेळ्यांचे आरोग्य खूप चांगले राहते तसेच खाद्यही कमी लागते यामुळे हा प्रकार जास्त फायदेशीर आहे.

आफिकेतील बौर बकरा

भारतात असणाऱ्या शेळ्यांची संख्या सुमारे १२३ दशलक्ष इतकी आहे. तर जगात एकंदर ६२० दशलक्ष शेळ्या आहेत. असे जरी असले तरी भारतात शेळ्यांपासून मिळणारे उत्पन्न फारच कमी आहे. या देशातील उत्पन्न बघू जाता, दूध, मांस व कातडीच्या

शेळीपालनाचे फायदे:

- कमी चान्याच्या व पाण्याच्या प्रदेशात झाडपाल्यावर उपजीविका करत शेळी तग धरू शकते.
- शेळ्यांच्या संख्येत दरवर्षी मोठ्या संख्येने वाढ होते कारण शेळ्या एका वेतात २ ते ३ करडे देतात.
- कमी खाद्य, टाकावू अन्न, भाजीपाला, झाडाची पाने यावर शेळी उपजीविका करू शकते.
- शेळीपालनाचा व्यवसाय आर्थिकदृष्ट्या अधिक सोपा आहे कारण त्यास जागा व भांडवल कमी लागते. घरातील मुले स्त्रिय हा व्यवसाय सांभाळू शकतात.
- शेळ्यांची उत्पादनक्षमता चांगली आहे. शेळ्या २ वर्षात ३ वेते देतात.
- शेळ्यांमध्ये रोगराईचे प्रमाण कमी आहे.
- शेळ्याकडून कुटुंबासाठी दुध मिळवता येते, ते पचायला हलके असते.

अर्धबंदिस्त शेळीपालनाचे तोंटे

शेळी फार्म बकऱ्यांचे दूध मशीननेही काढतात-एक दृश्य

- इतर अथवा रोगी शेळ्यांचे संपर्कात आल्यामुळे रोगाचा प्रादुर्भाव.
- त्यांनी किती खाल्ले याचे मोजमाप करता येत नाही सबब उपसमारीची शक्यता.
- तरीही गोठा आवश्यक असतो.

आहार

शेळीच्या वजनाच्या किमान ०.५% खुराक, २% वाळलेला चारा, १.५०% हिरवा चारा असे साधारणतः आहाराचे प्रमाण असते. चान्याचे लहान तुकडे करून दिल्यास सुमारे २५ ते ३०% चान्याची बचत होते.

पिल्लांना जन्मानंतर १.५० महिना आईचे दूध मिळालेच पाहिजे. तसेच त्यांना लुसलुशीत पाला, खुराक देता येते. दिड महिन्यांनंतर त्यांचे दूध तोडावयास हवे. त्यांना प्रथिनयुक्त आहार पुरेश्या प्रमाणात द्यावयास हवा.

शेळ्यांची पिलांचे वजन सुरुवातीच्या काळात जास्त प्रमाणात वाढते यासाठी पिलांना जास्तीत जास्त दुधाची गरज असते त्यामुळे शेळ्यांना हिरव्या चान्या बरोबर योग्य प्रमाणात खुराक देणे खुप गरजेचे आहे यामध्ये दूध वाढीच्या पशु खाद्य तसेच मका ,तुरीचा भरडा यासारखा खुराक देणे गरजेचे आहे. खुराकामधे जोंगदाणा पेंड , सरकी पेंड असावी

चित्रदालन

शेळी फार्म

- गोठ्यात चारा पाण्याच्या आधुनिक सोयी असाव्यात.
- गाभण, आजारी, पिल्ले, बोकड यांचे साठी विशेष कप्पे असावेत.
- शेळ्या वेल्यानंतर त्यांना व पिलांसाठी कप्पे असावेत.
- संख्या जास्त असल्यास वेगळे भांडार खाद्यासाठी असावे.
- प्रथमोपचार व औषधांसाठी वेगळी सोय असावी.
- वेळेवर लसीकरण गरजेचे असते. यात पी पी आर, इ टी व्ही या लसी महत्वाच्या आहेत.
- शेळ्यांना चारा हा तुकडे करून द्यावयास हवा.
- शेळ्यांचे लसीकरण व जंतुनाशकांचा योग्य वापर करावा.
- तेथील शेळ्यांचा विमा काढण्यात यावा.
- गोठा हा पाऊस, ऊन, धडी यापासून सुरक्षित असावा

अर्धबंदिस्त शेळीपालन

शेळ्या या विशेषतः फिरणारे जानवर म्हणून ओळखले जाते. यामुळे जर शेळ्यांना रोज काही वेळ चरण्यासाठी मोकळे सोडले तर त्यांना विविध प्रकारच्या नैसर्गिक वनस्पती खाद्यामध्ये मिळतात व त्यांचे आरोग्य चांगले राहते तसेच खाद्यही कमी लागते. शेळ्यांना नैसर्गिकपणे फिरून चारा व झाडपाला ओरबाडण्याची सवय असते. त्यांना गोठ्यात कोंडून ठेवल्यास व्यायाम मिळत नाही. त्यांना फिरवून आणल्याने त्यांचे खूर वाढत नाहीत.

अर्धबंदिस्त शेळीपालनाचे फायदे

- बाहेरचा झाडपाला खाल्ल्यामुळे खाण्याच्या खर्चात बचत.
- व्यवस्थापन, गोठा बांधणी व देखभाल खर्चात बचत होते.
- शेळ्यांचा व्यायाम होतो यामुळे आरोग्य चांगले राहते तसेच पाणी जास्त पिले जाते.

शेळीची निवड: उत्तम उत्पादनक्षमता असलेला कळप तयार करण्यासाठी शेळ्यांच्या निवडीकडे लक्ष देणे आवश्यक असते.

- शेळीच्या नाकपुड्या मोठ्या असाव्यात. डोळे पाणीदार असावेत.
- शेळी वयाप्रमाणे पूर्ण वाढ झालेली असावी. शक्यतो एक वेत झालेली शेळी विकत घ्यावी.
- एका वर्षात शेळीचे वजन ३० किलोपेक्षा कमी नसावे.
- कास मोठी व मऊ असावी. सड सारख्या लांबीचे असावेत. सड सुके नसावेत.
- खांद्यापासून पुठ्यापर्यंतचा भाग सरळ असावा.
- छाती भरदार, पोट मोठे व डेरेदार असावे. केस व त्वचा तुकतुकीत असावी.
- शेळीचे चारही पाय मजबूत व सरळ असावेत.
- शेळी नियमित प्रमाणे माजावर येणारी व न उलटणारी असावी.
- शेळी जुळे करडे देणारी असावी.
- शेळी आकाराने मोठी असावी. तिची मान लांब असावी. तोंडापासून शेपटीपर्यंत असणारा लांबपणा हेही महत्वाचे लक्षण आहे.

महाराष्ट्रातील शेळ्यांच्या जाती

- उस्मानाबादी शेळी
- संगमनेरी शेळी
- सुरती (खानदेशी/निवाणी)
- कोकण कन्याळ
- बेरारी शेळी

शेळ्यांचा गोठा

- गोठ्यासाठी जागा निवडताना ती हवेशीर असावी, आजूबाजूला पाणथळ जमीन नसावी.
- गोठ्याची जागा शक्यतो उंचावरची, उतार असलेली व पाण्याच निचरा होणारी असावी.
- गोठा बांधताना प्रथम किती जागा लागेल याचा विचार करावा. शेळीसाठी १० चौ.फूट, पैदाशीच्या बोकाडासाठी २५ चौ.फूट व लहान करडासाठी ७ चौ.फूट एवढी जागा लागते.
- गोठ्यात शेळ्यांना पिण्यासाठी पाण्याची व्यवस्था असावी. एका शेळीला दररोज किमान ७ लीटर पाण्याची आवश्यकता असते.
- गोठा बांधताना गोठ्यात पुरेसा सूर्यप्रकाश व हवा खेळती राहिल हे पाहावे.
- शेळ्यांसाठी फार खर्चीक गोठ्याची आवश्यकता नसते, शेतातील उपलब्ध साहित्य वापरून गोठे बांधता येतात.
- गोठ्याची लांबी पूर्व-पश्चिम ठेवावी.
- गोठा २ प्रकारचा असू शकतो बंदिस्त गोठा आणि मुक्त गोठा.

शेळ्यांच्या आहारविषयक सवयी

- हलता वरचा ओठ आणि जिभेच्या साह्याने, शेळ्या खूप लहान गवत खाऊ शकतात आणि थोड्या उंचीवरील (झुडपे, लहान झाडे) पाल्यावर चरू शकतात.

शेळ्यांच्या आहारविषयक सवयी

- हलता वरचा ओठ आणि जिभेच्या साह्याने, शेळ्या खूप लहान गवत खाऊ शकतात आणि थोड्या उंचीवरील (झुडपे, लहान झाडे) पाल्यावर चरू शकतात.
- शेळ्या खाण्याच्या बाबतीत अतिशय चोखंदळ असतात.
- शेळ्या विविध प्रकारचा पाला आणि वनस्पती खाऊ शकतात.
- शेळ्या वेगवेगळ्या प्रकारची चव ओळखू शकतात (कडू, गोड, आंबट, खारट).
- जिथे वनस्पतींचा पुरवठा तुरळक असतो तिथे शेळ्या औषधी वनस्पती आवडीने खातात आणि त्यामुळे त्या वाळवंटात सुद्धा राहू शकतात.
- शेळ्यांमध्ये खनिज मिश्रणाची गरज जास्त असते.
- काष्ठतंतूचा वापर करण्याची शेळ्यांमध्ये अद्भुत क्षमता असते.
- पायाभूत चयापचय दर आणि थायरोक्झीन चे प्रमाण शेळ्यांमध्ये जास्त असल्यामुळे शेळ्यांना जास्त खाद्य लागते.
- द्विदल जातीचा चारा शेळ्या आवडीने खातात.
- मांसल शेळ्यांना त्यांच्या शरीराच्या वजनाच्या ३ ते ४ टक्के शुष्क पदार्थाची गरज असते.
- दुध देणाऱ्या शेळ्यांना त्यांच्या शरीराच्या वजनाच्या ५ ते ७ टक्के शुष्क पदार्थाची गरज असते.

शेळीची पचनसंस्था

- मुखगुहा
- अन्ननलिका
- पोटाचे ४ भाग असतात
 - १) कोटी पोट: चारा साठवला जातो, चान्यावर जीवाणू व विकराद्वारे रासायनिक अभिक्रिया होण्यास सुरुवात होते.
 - २) जाळी पोट: अशुद्धता वेगळी केली जाते.

अल्पाईन बकरे

अँग्लो न्युबियन जात

अंगोरा

अपेड्रेल बकरा

अरापावा बकरा न्यु झिलंड

ऑस्ट्रेलियन कॅशमिरी बकरा

आयरिश बकरा

आफ्रिकन पिग्मी

चॉर्मोईस बकरा

नेदरलैंडमधील बकरा

शेळ्यांतील महत्वाचे रोग आणि प्रतिबंधक लसीकरण

बरोजगार लोकांसाठी शेळीपालन अत्यंत उपयोगी आणि भरपूर नफा मिळवून देणारे म्हणून सिद्ध झाले आहे. शेळीला भारतात 'गरीबाची गाय' म्हणतात आणि कोरडवाहू शेती समवेत हा एक शेतीपूरक उद्योग आहे. किरकोळ किंवा चढउतार असलेल्या पृष्ठभागाच्या जमिनी ह्या गाय किंवा इतर प्रकारच्या जनावरांसाठी चांगल्या नसतील तेथे शेळी हा उत्तम पर्याय आहे.

1) आंत्रविषार (इ.टी.व्ही)

खाद्यातील बदलांमुळे हा रोग होतो. अवकाळी पावसानंतर किंवा पावसाळ्यात सुरुवातीला येणारे हिरवे गवत जास्त प्रमाणात खाल्ल्यास हा रोग होतो. मरण्यापूर्वी शेळीमध्ये फारशी लक्षणे दिसत नाहीत. संध्याकाळी उशिरा एक दोन उड्या मारून किंवा चक्र खायून शेळी हात पाय झाडत प्राण सोडते.

प्रतिबंध:

- लसीकरण महत्वाचे आहे. इटीव्ही लस नोव्हेंबर डिसेंबर तमेच पावसाळा सुरु होण्यापूर्वी म्हणजे उशिरात उशिरा 15 जून पर्यंत दरवर्षी द्यावी.
- शेळ्यांना विशेषतः करडाना कधीही ताजा पाला खाण्यासाठी देवू नये.
- किंचित सुकलेला किंवा एक दिवसाचा शिळा चारा (जमे की झाडपाला, गवत, लसूण घास) द्यावा.

2) घनुर्वत (Tetanus)

जखमेद्वारे जंतूंचा प्रवेश होवून हा रोग होतो. शरीरातील स्नायू आखडतात. शेळीचा मृत्यू होवू शकतो.

प्रतिबंध:

- शेळी विण्यापूर्वी किंवा इतर वेळी कोठेही मोठी जखम झाल्यास प्रतिबंधक लस टोचून घ्यावी.

3) फुफुसदाह (Pneumonia)

- फुफुसदाह हा रोग प्रामुख्याने शेळ्या पावसात भिजल्याने अथवा हवामानातील घटकांच्या अचानक होणाऱ्या बदलामुळे जेव्हा जनावराची प्रतिकारशक्ती कमी होते तेव्हा या रोगाची शक्यता बळावते.
- तत्काळ नजीकच्या पशुवैद्यक अधिकाऱ्यांशी संपर्क करून उपचार करवून घ्यावेत.
- कुठल्याही परिस्थितीत करडे आणि शेळ्या पावसात भिजणार नाहीत याची काळजी घ्यावी.

4) हगवण

- व्यवस्थापन योग्य नसेल तर हा रोग होतो.
- घाणीमुळे या रोगास कारणीभूत असणाऱ्या (इ.कोलाय) जंतूंचा प्रसार होतो.
- आपल्या शेळी फार्मवर स्वच्छता ठेवणे अत्यंत आवश्यक आहे.

5) खुरी (FMD)

- याला तोंडखुरी किंवा पायखुरी असेही म्हणतात.
- जीभ, तोंड, खुरांचे वेचके आणि स्तनांवर फोड आलेले दिसून येतात.
- शेळी लंगडत चालते. दरवर्षी पावसाळयापूर्वी लसीकरण करून घ्यावे.

6) फऱ्या

- पुढच्या किंवा मागच्या फर्गावर किंवा मागच्या पुठ्यावर सूज येते. कातडी काळी पडते.
- शेळी खात पीत नाही. उपचार न केल्यास शेळी 8 ते 24 तासात मरते. त्यामुळे लक्षणे दिसताच उपचार सुरु केले पाहिजेत.

- प्रतिबंधक लस उपलब्ध आहे. पावसाळ्याच्या सुरुवातीलाच जून महिन्यात लस टोचून घ्यावी.
- घटसर्प आणि फऱ्या अशी एकत्रित लस पण उपलब्ध आहे.

7) सांसर्गिक गर्भपात

- कळपात राहणाऱ्या नराकडून हा रोग प्रसारित होतो. दोन ते अडीच महिन्यांच्या गर्भधारणेनंतर गर्भपात होतो. नंतर शेळी माजावर न येणे, कायमची भाकड होणे, वारंवार गर्भपात होणे असे प्रकार होतात.
- रक्त तपासणी आवश्यक.
- गाभण शेळीचा गर्भपात झाल्यास गर्भ आणि वार खोल खड्डा करून त्यावर चुना टाकून पुरून टाकावे.

8) स्तनदाह (Mastitis)

- सडातून कासेत किंवा कासेला झालेल्या जखमेतून जंतूचा प्रवेश होतो.
- करडू काही कारणाने मरून गेल्यास कासेत दुध रहाते त्यामध्ये जंतू वाढतात.
- कास घट्ट होते, दुधात गाठी दिसून येतात. दुध नासते.
- कासेमध्ये दुध राहणार नाही याची दक्षता घ्यावी. उपचार करवून घ्यावेत.

9) षट्सर्प

- शेळ्यांना हा रोग क्वचित होतो. श्वास घेण्यास त्रास होतो.
- घशातून खर खर आवाज येतो. ताप येतो.

शेळ्यांचे बहुतांश महत्वाचे आजार लसीकरणाद्वारे टाळता येऊ शकतात.
उन्हाळ्याच्या शेवटी लस टोचून घ्यावी.